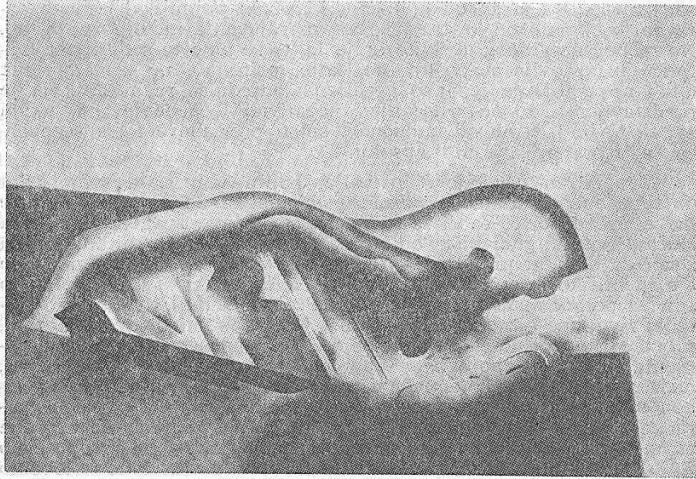

KULTURA / PRAVOSUĐE

Nikola Koydl »Pejzaž 15«

Veze kulture i pravosuđa i uticaji kulture na pravosuđe su mnogobrojni i raznovrsni. Pravosuđe ne može biti čist rezultat racionalnog, već zavisi od mnogih društvenih okolnosti, među kojima veliki uticaj imaju vekovima sticanja kulturna iskustva društvene zajednice, mesto kulturnih vrednosti u sistemu drugih društvenih vrednosti i način njihove afirmacije u zajednici. Savremeni pravosudni sistemi se između sebe razlikuju upravo zbog toga što zavise od konkretnih kulturnih, ekonomskih, političkih, tehničkih i drugih prilika, i što u sebi nose obeležja tih prilika. Istorija pokazuje da su razvoj i usavršavanje pravosuđa stvar opštег društvenog razvoja, i da se taj razvoj sadrži u prvom redu u postupnom ostvarivanju kulturnih vrednosti.

Kultura sredine uslovljava organizaciju, način rada i efikasnost pravosuđa, karakteristike pojedinih pravosudnih postupaka, sadržinu procesnog prava i položaj građana u pravosuđu određen procesnim pravom. Od stepena kulture zavisi opšta, pravna, etička i politička sprema pravosudnih organa, njihovo ponašanje u postupku, međusobni odnosi, stepen svesti, odnos prema vršenju dužnosti, organizacija posla i sl. Pravosuđe ima, dalje, značajne pretpostavke materijalne kulture od koje zavisi tehnika pravosudnih postupaka i mogućnost uvođenja naučne organizacije rada i komšćenja tekovina savremene nauke u pravosudne svrhe.

Pravosuđe mora biti potpuno prilagođeno kulturnoj stvarnosti iz koje se izvodi i za koju se stvara. Pravosudne norme moraju biti u skladu sa normama kulture, jer pravna norma ne može da opstane ako je u neskladu sa kulturom. Pravosuđe ne sme da zaostaje za prosečnom opštom kulturom svoga vremena, ali ne sme da ide ni toliko ispred da prekine svaku vezu sa svojim vremenom i svojom sredinom. Prilagođavanje pravosuđa mora, pri tome, ipak da prethodi kulturnim promenama u društvenoj zajednici, a ne da im sledi (ukidanje telesne kazne u Srbiji pre ravn sto godina išlo je ispred kulturnih prilika onog vremena, i bilo je sprovedeno iako je dugo izazivalo negodovanje). U postupku prilagođavanja pravosuđa novim kulturnim zahtevima društva ide se, zavisno od prilika, nekad revolucionarno, a nekad postupno i oprezno. Pojedina pravosudna sredstva koja propisi predviđaju, vremenom postaju suvišna, a nekad, prosto, više ne mogu da se uklope u novu društvenu sredinu. Pod uticajem kulturnih strujanja menja se pravo, ili mu se bez ikakvih promena, tumačenjem u praksi, daje nova sadržina, potpuno različita od one koju je u početku imalo.

Postavlja se pitanje da li naše pravosuđe i procesni sistem kao, važan element pravosuđa, odgovaraju društvenim i kulturnim zahtevima svoga vremena.

Danas se sa više strana primećuje da pravosuđe zaostaje za sastojim kretanjima društvenih odnosa i da ne odgovara kulturnim potrebama društva, koje se tokom poslednjih dvadesetak godina stalno, a često i bruno preobražava u okvirima procesa društveno-ekonomskog razvoja. Pravosuđe nije uspeo da se na adekvatan način razvija i da ispuni očekivanja društva. Primećuje se da ekonomske, kulturne i druge društvene promene u našem društву nisu adekvatno izražene u principima pozitivnog zakonodavstva koji, stvarani u istorijskim i kulturnim uslovima prošlog veka, odražavaju duh onoga vremena, i nisu u stanju da razviju procesne instrumente koji bi zadovoljili potrebe savremenog društva.

Danas zapažamo kako se velikom brzinom menjaju ekonomske, političke, kulturne i druge društvene prilike u kojima dejstvuju procesni zakoni i funkcioniše pravosuđe. Vrlo veliki broj društvenih promena, brzina kojom se promene dešavaju i značaj koji imaju u životu i razvoju zajednice suštinски su aspekti kulture modernog društva u poređenju sa ranijim kulturama. U istoriji su postojala stoljeća u kojima misao opterećena tradicijom bila upravljena prema prošlosti, a nepromenljivost bila jedino merilo vrednosti. Sastavim suprotno, savremeno društvo je okrenuto budućnosti, i orijentisano na stalno odbacivanje jednih i pronaalaženje drugih kulturnih vrednosti. Stoga je današnje društvo pod jakim uticajima čestih i brojnih promena, što izaziva naročito oštре posledice u onim društvenim tvorevinama koje su po svojoj prirodi povezane sa tradicijom, kao što su npr. pravosuđe, škola i neke druge. Izgleda da se upravo zbog toga pravosuđe danas duboko sukobljava sa društvenom stvarnošću, koja kao svoju primarnu i suštinsku vrednost ističe inovaciju.

I upravo taj nagli preobražaj društva, sve složenija priroda društvenih odnosa i pojava novih kulturnih vrednosti, postavljaju pravosuđu nove zadatke i utiču da se od njega sve više očekuje. Nedovoljno sposobno da ispuni ta očekivanja, pravosuđe izaziva oštra nezadovoljstva građana koji su stekli visoku svest o svojim pravima i opravdano zahtevaju da se ona mogu uvek konkretno i efikasno zadovoljiti. Pravosuđe, osim toga, izaziva i nezadovoljstvo društva, jer je prestalo da bude potpuno siguran, brz i efikasan instrument društvene zaštite. Dok je u većini ostalih sektora ljudske delatnosti dolazio do stalne racionalizacije sistema rada kako bi se, putem sve bolje organizacije posla, ti sektori uskladili sa ciljevima koji su se želeli postići, dotle je pravosuđe u celini ostalo pri prevažidjenim organizacionim šemama koje pripadaju tipu pravosuđa u društву koje je bilo suštinски drugačije od današnjeg. Tačno je da se u pravosuđe ne mogu prenositi kriterijumi efikasnosti i produktivnosti svojstveni drugim radnim sektorima, ali je takođe tačno da se pravosuđe ne može više smatrati delatnošću čiji je sadržaj više obred nego postizanje konkretnog rezultata.

Kulturne potrebe savremenog društva zahtevaju pravosudni sistem koji će građanima i društvu obezbediti, ne samo pravdu koja odgovara težnjama savremenog čoveka, već i pravdu koja će biti blagovremena. Jeringova misao da nema veće nepravde od zakonske pravde, duboko je istinita. Danas se u svim sudske statistikama evidentira pojava sporosti pravosuđa, pri čemu treba imati u vidu da vreme potrebno da se dospe do krajinje presude stalno raste. Prirodno je da to ima teške posledice, kod građanskih stvari po privredne zemlje i položaj onih koji bezuspešno zahtevaju priznanje svojih prava, a kod krivičnih stvari po primarne interese čoveka, njegovu slobodu i čast; i interesu društvene zajednice da bude efikasno zaštićena od kriminaliteta. Kod građanskih stvari, posle presude treba čekati još izvesno vreme na izvršenje odluke, koja ponekad ostaje i neizvršena, što obeshrabruje građane i odbija ih od pravosuđa. U velikom broju slučajeva građane odbija od pravosuđa i krivični postupak, naročito kad su u pitanju krivična dela koja se gone na privatnu tužbu. Veliki broj tih krivičnih dela danas se više ne raspravlja sudske putem, ili se ne raspravlja nikako. Privatni tužilac se rađe miri sa štetom koja mu je krivičnim delom naneta, nego da se tužbom obraća sudu, jer se stupajući u krivični postupak često izlaže neugodnostima i opasnostima da uvreda i kleverte u postupku budu ponovljene pod okriljem različitih procesnih principa, naročito prava okrivljenog na obranu. Sve to vodi patološkim pojavama bežanja od pravosuđa, što ne ukazuje na pozitivan razvoj. Na osnovu toga se sa sigurnošću može prepostaviti da bi

zahteva upravljenih prema pravosuđu bilo mnogo više u odnosu na njihov sadašnji broj, kad bi te zahteve pravosuđe rešavalo adekvatnije i sa većom efikasnošću: ne samo usled toga što bi se time sprečila pojava napuštanja pravosudnih postupaka, već i usled toga što bi znatno porastao broj novih postupaka. Uzakivanja na potrebu otklanjanja pojedinih uzroka koji dovode do ovakvog stanja (npr. da se bolje uredi ustanova pravne pomoći), ne mogu da dovedu do željenih rezultata, ako pravosuđe ne bude istovremeno sposobno da se brzo prilagodi naglom porastu zahteva koji bi trebalo da primi.

Pravosuđu se stavljuju primedbe koje ono samo nije sposobno da otkloni i koje uz to nisu ni savsim opravданe, jer se nedovoljno ostvarenje pravde usled nedostatka ili neadekvatnosti materijalnog, procesnog i izvršnog prava, ne može pripisati pravosuđu. Sud je potčinjen zakonu koji je apsolutna granica za vršenje sudske funkcije: diskreciona vlast koja je nekad dala sudiji može u izvesnim slučajevima omogućiti prilagođavanje stare pravne norme novim kulturnim zahtevima, ali se problem ne može tako uvek rešiti, već je rešenje ponekad isključivo na zakonodavnom nivou.

To ne znači da je pravo danas postalo neadekvatan instrument za regulisanje života, i da ono parališe svaki društveni napredak. Tako shvatjanje, prošireno više nego što bi se na prvi mah moglo pomisliti, doprinosi zaostravanju knize i širenju nepoverenja, ne samo prema pravosuđu, već i prema celom pravnom sistemu, bez ikakvog izgleda na izlazak iz te situacije. Za regulisanje života u zajednici i adekvatnu zaštitu osnovnih prava građana i interesa društva kao celini, pravo je još od prvorazredne važnosti. Zbog toga se ne radi o napuštanju prava, već o njegovom prilagođavanju novim društvenim i kulturnim prilikama. Dok je u prošlim, relativno statičkim vremenima, kavko je bilo društvo poljoprivrednog tipa, pravo moglo da racionalno reguliše sve buduće događaje za dugi niz godina unapred, danas ono mora da bude mnogo dinamičnije i da interveniše dok se društveni procesi još odvijaju, i često dok se savsim jasno ne nazire njihov pravi značaj i puni razvoj. Pravo i pravosuđe moraju biti osetljiviji za društvene i kulturne promene, i više sposobni da se menjaju i blagovremeno prilagođavaju tim promenama. Pravosuđe bi, tako, ostalo konstan instrument koji neće kočiti i paralizati društveni život, već obezbediti dalji skladan razvoj zajednice.

Pravosuđe mora da dovede do efikasnih, pravilnih i blagovremennih odluka, i da, u isto vreme, bude u skladu sa savremenim shvatanjima i usvojenim kulturnim vrednostima. Pojam efikasnosti pravosuđa se drugačije ne može definisati. Polemika koja se danas vodi protiv zahteva da se pravosuđe učini efikasnijim izgleda da je, u isto vreme, i tačna i veštačka. Tačna je utoliko što tvrdi da nije dovoljno da pravosudni sistem, putem bolje organizacije, po svaku cenu funkcioniše, već da je neophodno da ispunii cilj efikasne pravde. Polemika je veštačka, jer u stvarnosti neće moći da postoji efikasno pravosuđe, ako ne bude u skladu sa osnovnim vrednostima društvene zajednice i ako ne bude u stanju da te vrednosti afirme. Isticanje da je potrebno jednovremeno ostvariti oba cilja izgleda da je korisno i potrebno.

Naravno, savremeni tokovi života nisu potpuno mimošli naše pravosuđe, i ne bi bilo tačno tvrditi da se u pravosuđu u poslednje vreme ništa značajno nije dogodilo. Pod uticajem opštih kulturnih strujanja, promena u mentalitetu ljudi i izmenjenoj društvenoj klimi, često bez ikakvih izmena u pravu, dolazilo je vremenom do promena u shvatanjima ljudi, adekvatnijeg tumačenja starih i prevazidnih pravnih normi i do vršenja pravosudnih funkcija na potpuno nov način. Međutim, takvo prilagođavanje pravosuđa društvenoj stvarnosti veoma sporo daje rezultate, a stvar pravosuđa danas zahitiva hitna i radikalna rešenja.

Pravosuđe koje se danas suočava sa kulturnim, političkim, ekonomskim i drugim društvenim, preobražajima i koje očigledno ne odgovara velikoj složenosti tih preobražaja, verovatno bi se moglo prilagoditi novim kulturnim prilikama putem proporcionalnog prilagođavanja svoje pravne strukture, koja je još čvrsto vezana za poljoprivrednu stvarnost, zatvorene granice, mali grad, tradiciju i sl. Reforme usmerene u tome pravcu neće moći još dugo da budu odlagane; već će morati da budu uloženi ozbiljni napori da se problemi pravosuđa prouče i reše. Za sada je neshvatljivo kako je društvo skoro potpuno nezainteresovan za pravosuđe i kako su problemi pravosuđa stalno drugorazredni predmet državnog interesovanja i intervencija.

Treba imati u vidu da ni zakoni koji bi potpuno odgovarali da-najnjim društvenim i kulturnim zahtevima i predviđali savršen pravosudni sistem, ne bi ipak imali valjanog efekta, ako pravosudni organi ne bi bili u stanju da izvrše poverene zadatke. Ti mnogobrojni i složeni zadaci ne mogu se danas rešiti samo na osnovu dobrog poznavanja prava, već su za njihovo rešavanje sve više potrebna specijalna znanja, i naročito opšta, pravna i politička kultura pravosudnog kadra. Zablude bi bilo verovati da stanje u pravosuđu zavisi samo od toga kakvi su zakoni.

Kultura pravosudnih organa postaje sve neophodnija. Zakonodavstvo sve više računa na sudiju, njegovu opštu, stručnu, etičku i političku kulturu, i postavlja mu složene zadatke za čije vršenje često više nema nikakvog oslonca u zakonu. Savremeno pravo prenosi na sudiju sve veća ovlašćenja, a pravni propis postaje sve više samo jedan široki okvir u kome se sudija slobodno kreće. Sudija nije više samo primenjivač prava pred kojim je jedna jedina u zakonu predviđena mogućnost. Pred sudijom su u postupku mnoge mogućnosti, te on treba da pronađe najbolju i da se za nju opredeli, što je mnogo više kultura, nego pravo. Metod mehaničke primene prava danas je skoro potpuno napušten, i sudija svoj rad više ne može svesti na

čitanje normativnog teksta, već mora biti stručnjak za društveni život da bi uočio i razumeo vrednosti koje su sadržane u pravnoj normi. Sudija treba da se kreće u okviru diskrecionog prava (koje po zakonu ima, ali tumačenju norme više ne može da pristupi) kao pravni tehničar, već kao čovek koji učestvuje u problemima svoga vremena i ima osćaj za priznate društvene vrednosti, što omogućuje da se unese život u zakone, na način koji najviše odgovara autentičnim zahtevima društvene zajednice.

Sudija danas mora da ima visoku pravničku spremu i da dobro poznaje zakone, isto kao što je npr. visoko medicinsko obrazovanje uslov za vršenje lekarskog poziva, ali zahtevi sudijskog poziva se ne sastoje ipak samo u dobrom poznavanju zakona. Upored sa pravničkim obrazovanjem sudija mora da ima visoku kulturu. Sa obrazovanjem sudija raste i kultura, ali se kultura ne iscrpljuje samo u obrazovanju. Kultura je skup duhovnih vrednosti od kojih je obrazovanje samo jedna. Pre primene pravnih propisa sudija mora da utvrdi činjenično stanje, i to je najslожeniji posao u sudskom postupku. Izvršenje togadatka ne zahteva, čak ni u prvom redu, samo dobro poznavanje prava, već mnogo više druga raznovrsna i mnogobrojna znanja i visoku ličnu kulturu sudije. Izraz je nedovoljne kulture kad sudija nije u stanju da pravilno utvrdi, logički i psihološki oceni dokazni materijal i ne ume u odluci da obrazloži svoj stav, ili mora da uzme veštak da bi mu oni rekli da li književni sastav vredna javni moral. U pravosudnim postupcima je sve više stvari koje ne spadaju u pravo, a o kojima sudija treba da dà svoj sud kao kulturni čovek.

Kultura je pretpostavka da se shvate i racionalno komiste pravne ustanove, da se razume drugi čovek, da se shvati njegova drugačija logika, da se suprotno mišljenje strpljivo sasluša i o njemu razmisli, da se primi rizik za odluku, umesto da se odlučivanje odlaže i prebacuje na drugoga. Znak je nedovoljne kulture izbegavanje svakog ličnog rizika koji povlači vršenje dužnosti. Kultura je sudiji potrebna da bi shvatio čoveka sa višom i razumeo čoveka sa nižom kulturom. Nedostatak je kulture kad sudija svodi svoj rad na golo održavanje procesne forme, bez obzira na cilj kome forma treba da služi, isto kao i kad se, savsim u suprotnom pravou, ne pridržava zakonom ustanovljenih pravila postupka koja obezbeđuju zakonito i pravilno suđenje i imaju svoj dubok smisao, društveno i kulturno opravданje. Sudija ne sme da prihvati primitivno shavatanje da je postupak skup štetnih formalnosti, što je izraz nerazumevanja ili potiče od nosilaca nekulture, u postupku ili van njega, kojima procesna forma smeta da neovlašćeno utiču na tok i rezultate postupka.

Prilikom vršenja poverene funkcije sudiya treba da je nezavisan od uticaja sa strane, i da slučaj reši prema svome ubedjenju, potčinjujući se samo zakonu i poštujući samo njegove zahteve. Nezavisnost sudiye je postavljena u određene granice. Sudije su nezavisne u suđenju konkretnih slučajeva, ali nišu izolovani od društvene zajednice čiji su organi i čije interese treba da štite. Nezavisnost sudiya ne znači neodgovornost, jer je uslovljena potčinjenosti sudiye zakonu i nadzorom nad njegovim radom putem kontrole odluka od strane višeg suda kome se stranke mogu žaliti. Pravilno shvatajući značaj sudske nezavisnosti, Lenjin je govorio da su razni uticaji na sud jedan od najvećih protivnika zakonitosti i kulture.

Danas građani više ne prihvataju sudske odluke nekritički, na osnovu same činjenice da odluka potiče od organa državne vlasti, već hoće da budu ubedeni u valjanost odluka i dobromernost i savesnost organa koji je odluku doneo. To prepostavlja da se pravosudni postupci, u principu, moraju voditi tako da stranke mogu sazнати sve što se u postupku dešava, da odluke moraju biti jasne i da se moraju neposredno saopštavati uz sintetična obrazloženja, zatim da treba priznati korisnost kritike presude, kad je kritika data argumentovano i odgovorno. Svaka odluka sudiye je obavezna. Ona može da se nametne autoritetom vlasti na koju se sudija pri vršenju funkcije oslanja, ali je mnogo bolje ako sudija ume tako da odluci da se njegova odluka strankama ne naturi, već da je stranke prihvate. Za takav način odlučivanja potrebna je kultura organa koji odlučuje. On mora umeći da shvati ljudi i njihove odnose, da uđe u stvar koja je predmet suđenja svestran i ne samo sa gledišta prava.

Sudiya u postupku radi u ime države, ima oslonac u njenom autoritetu i prinudnoj vlasti. On ima pravo da građane liši slobode, da im zapleni korespondenciju, oduzme predmete, prekine redovan posao i da na kraju doneše odluku kojom se stvar presudiće i koja može da pogodi životne interese građana. Ta vlast se mora koristiti u skladu sa zakonom i razumno. Sprečavanje eventualnih zlostupotrebe vlasti postiže se brojnim merama zakona, ali ipak sve u najvećoj meri zavisi od ličnosti sudiye i njegove kulture. Zbog toga nije preterano zahtevati da sudiye budu, u određenom smislu, posebni ljudi. Onaj kome je povereno da u ime društva i države drugima sudi, mora da se odlikuje visokim etičkim, kulturnim i ljudskim osobinama. Iluzorne su ustavne garantije prava i sloboda građana u društvu u kome sud nije na visini.

Pošto se pod kulturom razume skup svih duhovnih i materijalnih dostignuća jednoga društva i umešnost korišćenja tih dostignuća pri vršenju određene delatnosti, pitanja koja bi se mogla postaviti prilikom ispitivanja odnosa kulture i pravosuđa su, zaista, raznovrsna i mnogobrojna. O svim tim pitanjima ovom prilikom nismo mogli govoriti. Zbog toga smo se zadržali samo na nekim od tih pitanja, čime se nikako ne umanjuje značaj drugih koja su ostavljena po strani.